

Από την κρίση στην οικονομική τυραννία¹

Καλησπέρα σε όλες και όλους. Ευχαριστώ τον Νίκο Παναγιωτόπουλο και τον Franz Schultheis που με δέχτηκαν στο εγχείρημά τους. Είναι ένα εγχείρημα ιδιαίτερο και εντελώς απλό συγχρόνως. Εντελώς απλό, γιατί, κατά μία έννοια, ο Νίκος και ο Franz απλώς αντιπαραθέτουν δύο σύγχρονες κοινωνικές εμπειρίες στις οποίες τα πάντα μοιάζουν να αντιδιαστέλλονται· συγχρόνως, είναι ένα εγχείρημα εντελώς ιδιαίτερο, γιατί κατορθώνουν να εκφράσουν μια αλήθεια κοινή σε αυτές τις εμπειρίες, μια αλήθεια που τη μοιράζονται και οι δύο και που μπορεί να τις κάνει να απηχούν η μία την άλλη. Η απήχηση αυτή πολλαπλασιάζεται όταν η μορφή του επιστημονικού λόγου συναντά την αισθητή δύναμη της θαυμασίας εικαστικής δουλειάς της Βένιας Δημητρακοπούλου. Θα ήθελα εδώ να τονίσω τη σημασία αυτής της συμβολής από την οπτική ενός ιστορικού της οικονομίας. Πράγματι, νομίζω ότι, αν λειτουργεί η αντιπαράθεση της πρόσφατης ελληνικής και γερμανικής εμπειρίας, είναι ακριβώς επειδή θίγει κάτι που ξεπερνά την τοπική και χρονική κρίση, και παραπέμπει, στην πραγματικότητα, σε μια τεκτονική κίνηση σε πανευρωπαϊκό επίπεδο – και ακόμα παραπέρα μάλιστα.

Δεν έχουμε να κάνουμε με μια απλή χρηματοπιστωτική κρίση (2008-2012) μετά την οποία μια μικρή χώρα, που τη βαρύνουν υποψίες ότι είναι η ίδια υπαίτια για τις αποτυχίες της, δυσκολεύεται να ξαναμπει στο δρόμο της ανάπτυξης, όπως έκανε, μετά δόξας και τιμής, μια άλλη συνετή και ισχυρή χώρα. Έχουμε να κάνουμε με μια διαδικασία μετασχηματισμού των καπιταλιστικών κοινωνιών, η οποία ξεκινά τη δεκαετία του 1970 και εκφράζει ό,τι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «μετάβαση από την κυριαρχία στην οικονομική τυραννία», την πραγμάτωση της ολοένα ευρύτερης επικράτησης της οικονομικής λογικής έναντι των άλλων τομέων δραστηριότητας, στους αντίποδες της ιστορικής

διαδικασίας αυτονόμησης των σφαιρών της κοινωνικής ζωής, την οποία διαπιστώνουμε συνήθως.

Γι' αυτό, δεν θα μιλήσω για την Ελλάδα. Θέλω, μάλλον, να προσπαθήσω να πραγματευτώ μια διαδικασία που θίγει μεν την Ελλάδα, αναπτύσσεται όμως κατ' αρχάς στις χώρες που θεμελίωσαν την Ευρώπη, και, στην πραγματικότητα, θα αναφερθώ κυρίως στην περίπτωση της Γαλλίας.

Η κρίση του 2008 δεν είναι συγκυριακή κρίση

Η οικονομική κρίση που πλήττει σφοδρά τον κόσμο από το 2008 δεν είναι μόνο η έκφραση ενός αιφνίδιου σοκ, που συνδέεται, για παράδειγμα, με μια συγκυριακή και τετριμμένη κρίση των χρηματοπιστωτικών αγορών. Δεν είναι αποτέλεσμα της ανέντιμης συμπεριφοράς κάποιων χρηματιστών ούτε μιας τοπικής τεχνικής δυσλειτουργίας που συνδέεται, ας πούμε, με μια κακή αξιοποίηση των στεγαστικών δανείων. Επίσης, η οικονομική κρίση δεν είναι εκδήλωση ενός κανονικού κύκλου της οικονομικής δραστηριότητας, όπου η ύφεση είναι μόνο προσωρινή και η ανάκαμψη σίγουρη, έστω κι αν έχει τίμημα μια φάση λιγότερο ή περισσότερο μακράς και επώδυνης προσαρμογής.

Αν τα αναλύσουμε υπό αυτό το πρίσμα, τα τελευταία χρόνια δεν είναι τόσο δραματικά σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Γαλλία. Η οικονομική ύφεση που ήλθε ως συνέπεια του 2008, η πτώση της πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας, ιδίως η αύξηση της ανεργίας, είχαν ένταση πολύ μικρότερη απ' ό,τι το 1929. Μέσα σε λιγότερο από δέκα χρόνια, οι οικονομίες επέστρεψαν στο πρότερο επίπεδο δραστηριότητάς τους, μετά από μια πτώση μικρότερη του 10%. Κατά μία έννοια, οι ρυθμιστικές αρχές της οικονομίας, και ιδίως οι κεντρικές τράπεζες, τα πήγαν πολύ

---

1. Το κείμενο αυτό αποτελεί ομιλία που εκφωνήθηκε στο πλαίσιο της παρουσίασης του τρίτου έργου των Ν. Παναγιωτόπουλου, Franz Schultheis & Β. Δημητρακοπούλου (*MIRRORS: πολυφωνικές αφηγήσεις για έναν κοινωνικό κόσμο σε κρίση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015), η οποία πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Μπενάκη στις 25 Ιανουαρίου του 2016.

καλύτερα απ' ό,τι το 1929 και κατάφεραν να αποτρέψουν την πλήρη κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, που ήταν πιθανή, ίσως μάλιστα και επικείμενη. Μια τέτοια ανάλυση αποκρύπτει τους εις βάθος μετασχηματισμούς των σύγχρονων κοινωνιών και συγκαλύπτει μια διαδρομή πολύ μακρύτερη, η οποία απειλεί έντονα να οδηγήσει στην επανάληψη καταστάσεων κρίσης με ένταση πιθανότατα πολύ βαθύτερη.

Για να το δούμε αυτό, πρέπει επίσης να αναλύσουμε τις αλλαγές που συμβαίνουν σε διαφορετικά επίπεδα οργάνωσης των κοινωνιών: το πρώτο είναι το επίπεδο της κατανομής των πόρων, όπως αυτή προκύπτει από τους μηχανισμούς κοινωνικής αναδιανομής και προστασίας: το δεύτερο είναι το επίπεδο της λειτουργίας της ίδιας της οικονομικής δραστηριότητας και της οργάνωσης της εργασίας και της παραγωγής: το τρίτο είναι το επίπεδο της έκφρασης και της αντιπαράθεσης των κοινωνικών συμφερόντων και της ηγεμονικής θέσης που αποκτούν βαθμηδόν τα οικονομικά συμφέροντα ως σκοποί καθ' εαυτούς. Σε αυτά τα τρία επίπεδα, η εν λόγω εξέλιξη διέρχεται από έναν επαναπροσδιορισμό του ρόλου του κράτους.

Αμφισβήτηση της κοινωνικής προστασίας και της αναδιανομής

Δεν θα επεκταθώ ως προς το πρώτο επίπεδο: την κοινή τάση αύξησης των ανισοτήτων και ιδίως επιβράδυνσης, ή και ελάττωσης, των απολαβών των πιο φτωχών, και συγχρόνως πολύ μεγάλου πλουτισμού των πιο πλούσιων, του 1%. Ο Thomas Piketty απέδειξε πειστικά αυτή την τάση, δείχνοντας πόσο η μείωση της φορολογίας έχει συμβάλει σε αυτή. Είμαστε σταθερά μάρτυρες μιας επιστροφής του κεφαλαίου που σιγοντάρεται από τα κράτη.

Αμφισβήτηση της κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας

Αυτό, όμως, που βλέπουμε στην αναδιανομή του πλούτου σε σύνδεση με τη φορολογία και την κοινωνική προστασία δεν είναι παρά μια ιδιαιτέρως ήπια μορφή αυτού που διαδραματίζεται στο επίπεδο της πρωτογενούς διανομής και της άμεσης σχέσης ισχύος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Παντού, και ιδιαίτερα στη Γαλλία, είμαστε μάρτυρες ενός εις βάθος κλονισμού του μοντέλου της μισθωτής εργασίας, έτσι όπως συγκροτήθηκε μετά το 1945.

Το μοντέλο αυτό βασιζόταν στην εξειδίκευση, και η καριέρα του μισθωτού εγγυόταν σταθερή εργασία, την απορρόφηση από το κεφάλαιο των μεταπτώσεων της οικονομικής δραστηριότητας, την αποσύνδεση άμεσης ατομικής απόδοσης και αμοιβής, τη συλλογική διαχείριση της οργάνωσης της εργασίας.

Όλα αυτά τα στοιχεία τελούν υπό αμφισβήτηση. Στο όνομα της οικονομικής αποδοτικότητας, η εργασία τείνει να ξαναγίνει η μεταβλητή προσαρμογής: η διαχείρισή της γίνεται ανά μονάδα, εκμεταλλεζόμενη τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους εργαζομένους οι οποίοι αμείβονται βάσει της ατομικής τους απόδοσης.

Προς την οικονομική τυραννία

Η διαδικασία που έχει μπει σε εφαρμογή στον κόσμο της εργασίας, και η οποία χρίζει ασφαλώς πολύ πιο εμπειροστατωμένης ανάλυσης, δεν αφορά μόνο την αγορά εργασίας, αλλά παραπέμπει σε μια ευρύτερη λογική επιβολής στην εργασία μιας αυστηρά οικονομικής λογικής υπό το κράτος της αγοράς. Η λογική αυτή εμπεριέχει την αμφισημία που συνδέεται με την ιδέα του νεοφιλελευθερισμού – έννοιας με δύο όψεις, που χρησιμοποιείται για να δηλώσει είτε το χειρότερο είτε το καλύτερο, σαν τη γλώσσα του Αισώπου. Για τους μεν, είναι μια κοινωνική οργάνωση η οποία, προάγοντας τη λειτουργία των αγορών και του ανταγωνισμού, δίνει στον καθένα την ελευθερία να δρα, και εγγυάται την οικονομική αποδοτικότητα. Για τους δε, είναι ένα σύστημα κοινωνικής οργάνωσης που τείνει να πολλαπλασιάζει τις ανισότητες, να ανάγει τις προσωπικές δραστηριότητες στην αγοραία αξία τους, στα ατομικά χρηματικά οφέλη που τις παρακινούν. Και κάνοντάς το αυτό, καταστρέφει τα κοινά συμφέροντα και, μακροπρόθεσμα, την κοινωνία.

Όποιο κι αν είναι το μερίδιο αλήθειας τους, οι δύο αυτές προσεγγίσεις συμμαρίζονται την άποψη ότι το οικονομικό, οι διαδικασίες κοινωνικής ρύθμισης που απορρέουν από τη λειτουργία του συστήματος των τιμών, του ανταγωνισμού και της αγοράς, δεν είναι παρά μια λογική των μέσων που, στη μία περίπτωση, απομακρύνει τον κοινωνικό κόσμο από τους αληθινούς κοινούς σκοπούς του, λόγω της αποκλειστικότητας που αποδίδει στα ατομικά συμφέροντα, και, στην άλλη περίπτωση, εγγυάται αντιθέτως μια κοινωνία δίκαιη και αποδοτική, στην οποία οι ατομικοί στόχοι του καθενός θα εκφράζονται ελεύθερα και αποτελεσματικά. Έτσι, λησμονείται με συνοπτικές διαδικασίες το γεγονός ότι, πριν γίνει μέσο οργάνωσης του κόσμου, η οικονομική λογική είναι η έκφραση συγκεκριμένων και ετερογενών συμφερόντων, η έκφραση μιας ιδιαίτερης σχέσης με τον κόσμο που ενισχύεται και πληρούται όσο ευρύτερα επιβάλλεται σε όλες τις σφαίρες κοινωνικής δραστηριότητας.

Η ισχυροποίηση της νεοφιλελεύθερης θεώρησης της κοινωνίας δεν είναι προβληματική (ή δεν είναι αμιγώς προβληματική), γιατί ενσαρκώνει ως τέτοια μια μορφή ηθικής παρέκκλισης που δίνει την πρωτοκαθεδρία στο ατομικό συμφέρον – μια τέτοια ανάγνωση ενστερνίζεται την ηθική

καταδίκη του νομίσματος και της νομισματοποίησης, η οποία βασίζεται στην ιδέα ότι το νόμισμα είναι καθ' εαυτό παράγοντας διαφθοράς, ότι το χρήμα εκφυλίζει ως τέτοιο τις κοινωνικές σχέσεις. Αυτό που συγκροτεί η νεοφιλελεύθερη κοινωνία είναι η παράδοση πρωτοκαθεδρία των οικονομικών συμφερόντων, τα οποία αποκηρύσσονται ως τέτοια επειδή υποτίθεται ότι είναι από τη φύση τους απλώς το μέσο για την εξυπηρέτηση άλλων σκοπών.

Έτσι, η νεοφιλελεύθερη κοινωνία υποτάσσεται σε μια μονοσήμαντη λογική που ομογενοποιεί τα κοινωνικά σύμπετα, των οποίων η ιστορική πορεία ήταν μια πορεία αυτονόμησης εννοούμενης ως ικανότητας να ορίζουν τα ίδια τους σκοπούς τους, αντί να υπηρετούν τα οικονομικά συμφέροντα. Ένα τρανταχτό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας είναι η εκπαίδευση, και ιδίως η ανώτατη εκπαίδευση, δεν έχω, όμως, το χρόνο να το αναπτύξω εδώ.

Αφοπλισμός του κράτους και εγκατάλειψη της δημοκρατικής λαϊκής κυριαρχίας

Το μεγαλύτερο εμπόδιο που πρέπει να υπερβεί η οικονομική λογική για να επιβληθεί είναι το κράτος ως τόπος αντιπαράθεσης των ετερογενών κοινωνικών συμφερόντων. Πολλά μέσα έχουν χρησιμοποιηθεί για την υπέρβαση αυτού του εμποδίου. Χωρίς να υπεισέλθουμε εδώ άμεσα στην ανάλυση αυτής της διαδικασίας –μια ανάλυση η οποία πρέπει να λάβει υπόψη το γεγονός ότι το κράτος είναι συγχρόνως τόπος συμφιλίωσης ετερογενών, μερικές φορές και αποκλινόντων, συμφερόντων όσο και κέντρο ιδιοτελών συμφερόντων–, βλέπουμε ότι η δράση του κράτους έχει απαξιωθεί στο όνομα της οικονομικής αποδοτικότητας, έχει αποδυναμωθεί με την αφαίρεση ολοένα περισσότερων δυνατοτήτων να ασκήσει κρατική δράση, να υλοποιήσει μια βιομηχανική πολιτική, να δώσει προσανατολι-

σμό στις κοινωνικές δραστηριότητες, την ίδια στιγμή που οφείλει να υποτάσσεται στα κριτήρια της οικονομικής κερδοφορίας. Για να επιτευχθεί αυτό, το κράτος, αφενός, στερήθηκε οικονομικούς πόρους, τόσο με τον περιορισμό των φορολογικών του εσόδων όσο και με την αύξηση των κοινωνικών δαπανών που επέφεραν σε μεγάλο βαθμό οι οικονομικές δυσλειτουργίες και η αύξηση των ανισοτήτων· αφετέρου, έχασε, επί της αρχής, στο όνομα υπέρτερων αρχών (της ανεξαρτησίας των κεντρικών τραπεζών, όπως είδαμε, αλλά και του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού), την ίδια τη δυνατότητά του να δρα. Κάνοντάς το αυτό, δίνοντας προκαταβολικά στη δράση του κράτους μια σειρά συλλογικών επιλογών, η οικονομική λογική δεν κάνει τίποτα λιγότερο από το να αμφισβητεί την αρχή της δημοκρατικής λαϊκής κυριαρχίας στην οποία εδράζεται, σε ορισμένες χώρες, η δράση του κράτους, και, έτσι, ασκεί μια αληθινή τυραννία.

Στο όνομα μιας μορφής επανιδρυμένου ορντολιμπεραλισμού, μια ολόκληρη σειρά τρόπων κοινωνικής οργάνωσης υποχρεώνονται τώρα να οριστούν εκ των προτέρων πριν τεθούν σε δημοκρατική συζήτηση και στην επιλογή των πολιτών. Η Ευρώπη δεν ακολουθεί το δρόμο της πολιτικής επεξεργασίας μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής, αλλά το δρόμο της υιοθέτησης ενός δεσμευτικού ρυθμιστικού πλαισίου ανταγωνισμού των κρατών, που θίγει τα συστήματα προστασίας χωρίς να είναι εφικτή καμία μορφή πολιτικής απάντησης. Η κρίση του 2008 είναι εκδήλωση αυτής της κατάστασης, ή μάλλον μια πρώτη ήπια εκδήλωση, καθώς τα κράτη ανέλαβαν αυτή τη φορά τα ίδια το κόστος της προσαρμογής μέσω της αύξησης των δημοσίων χρεών, με την παράδοση συνέπεια να βγουν από αυτή ακόμα πιο αδύναμα και πιθανότατα ανίκανα να αντιμετωπίσουν την επόμενη κρίση.

Μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας